

Волосянко І. В.,

аспірантка ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника”, асистентка кафедри перекладу та філології Університету Короля Данила, м. Івано-Франківськ, Україна
volosiankoivanna@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0761-1587>

ПРОБЛЕМА ЗНІВЕЧЕНОГО ДИТИНСТВА В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ НА ДОНБАСІ (на матеріалі сучасної української прози)

Постановка проблеми. Термін “діти війни” до 2014 року (початку російсько-українського протистояння – гібридної війни на Сході України) стосувався винятково представників старшого покоління, яке народилося напередодні гітлерівського вторгнення на територію України (40-і рр. ХХ ст.) і в дитячому віці вимушено, разом із матерями, бабусями й дідусями, терпіло всі труднощі й негаразди військового часу. Після закінчення Другої світової війни такі діти часто виявлялися напівсиротами, оскільки їхні батьки брали безпосередню участь у військових діях і або гинули на фронті, або поверталися з війни каліками, а отже, також недовго затримувалися на цьому світі. Практично за весь період радянської влади “діти війни” взагалі не отримували ніяких соціальних пільг, а згадали про цю категорію громадян лише в Українській державі, та й то лише тоді, коли це покоління вже перебувало в глибоко пенсійному віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У радянській літературі питання взаємин дитини і війни правдиво й гостро ставили насамперед “шістдесятники”: Віктор Близнець у повісті “Мовчун”, Євген Гуцало у збірці “Співуча колиска з верболозу”, Григорій Тютюнник у повісті “Климко”. У ключі літературознавства цю проблему на матеріалі відповідних художніх текстів досліджували Віра Агеєва, Іван Дзюба, Ніла Зборовська, Григорій Клочек, Раїса Мовчан, Олексій Неживий.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема “діти війни” у наш час набула дещо іншого змістовно-сміслового наповнення, адже зараз це поняття використовують насамперед на позначення малолітніх українських громадян, які опинилися на тимчасово окупованій сепаратистами й російськими найманцями території на Сході України.

Мета статті – проаналізувати проблему знівеченого дитинства крізь призму збройного протистояння на Донбасі. Для досягнення відповідної мети потрібно розв’язати такі завдання:

- 1) дослідити проблему дитини і війни;

2) розкрити зміст поняття «фронтове дитинство» та з'ясувати роль і місце батьків та дорослих у долі дітей на окупованій території;

3) на матеріалі творів сучасних українських прозаїків аргументовано довести раннє дорослішання дітей у воєнних умовах та прояви їхньої національної самоідентифікації, зробити відповідні умовиводи й висновки.

Визначення методики дослідження. У науковій статті з урахуванням особливостей аналізу сучасної прози періоду метамодернізму використано описовий, герменевтичний, порівняльно-типологічний, а також частково й епізодично системно-функціональний та лінгво-стилістичний методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язана Росією війна на питому українській території в 2014 році як сепаратистське протистояння київському уряду (тому спочатку нібито як гібридна, але згодом уже і як повноцінно окупаційна) перетворила ці українські землі в зону реальної війни. Закономірно, що не тільки так звані “ополченці”, їхні однодумці та мирне доросле населення, яке з метою збереження свого життя, старалося взагалі не висловлювати власних думок про те, що тут роками діялося і діється, а й діти опинилися в умовах, далеких від благополуччя. Тож сучасна українська проза про воєнні події на окупованих Росією українських територіях є злободенною і актуальною.

Короткі щоденникові записи (нотатки) реальних учасників воєнних подій засвідчують, що погляди підлітків на життя, становлення власних життєвих позицій і формування їхніх (а в зоні окупації таке явище відбувається дуже швидко) дитячих особистостей зумовлені відповідними обставинами. *“Як з маленьких хлопчиків виростають зрадники, я не знаю. Мабуть, це брак виховання родичів та держави”* (Билина, 2017, с. 86), – пише автор книги *“Війна кличе. Стань переможцем!”*, боєць добровольчого батальйону особливого призначення *“Золоті ворота”* Петро Билина. Він розповідає про свого воєнного побратима Михайла Лиса, батько якого був учителем української мови і літератури, і, як тепер твердить, *“гарний хлопець, чемний, розумний, на жаль, московськомовний”* (Билина, 2017, с. 174), і він сам пішов воювати за Україну насамперед тому, що в його батьківській родині виховання було українське, але навряд чи надалі Михайло зможе передати своїм дітям, які змалечку спілкуються навіть між собою лише мовою російського окупанта, у спадок свою жертвну любов до України, за яку готовий віддати власне життя.

Середовище й умови проживання обов'язково впливають на неповнолітніх дітей на окупованій території, а ще більше на малолітніх громадян діє дволичність, явна брехня, пристосуванство найближчих родичів: *“Те, що я не бачу сепаратизму серед місцевого люду, не означає, що його немає. Люди йдуть на контакт, розпитують мене про мій край, та ніхто не знає, що ті люди зробили б, якби мені, пораненому, довелося просити у них прихистку. Може б, переховали та гоїли мені рани, а може б, сердешні бабусі та дідусі, добили б мене лопатами”* (Билина,

2017, с. 146). Таке жахливе припущення автора нотаток – не результат його фронтової знервованості, адже Йосип Струцюк у публіцистичній повісті “Коридор смерті” також наводить реальний факт, як “*мамочки апалчєнцєв*” (Струцюк, 2019, с. 255) лопатами по-звірячому забили до смерті українського пілота, який катапультивався з охопленого полум’ям літака. Крім цього, досить згадати телевізійні кадри, на яких дівчинка-підліток без жодних докорів сумління хизувалася косметичкою, підібраною її малолітнім залицяльником недалеко від місця збитого “ополченцями” пасажирського літака.

У художньому творі Богдана Жолдака “УКРИ”, який, за авторським задумом, претендує на кіноповість (хоч за викладом подій і їх показом у цьому творі нема “розкадрування” й здебільшого просто переповідається певний фактаж, а не художньо відтворюються картини воєнного життя), проблемам дитини у фронтових умовах відведено багато місця. У той час, коли дорослі (безіменний дід, який благав відремонтувати пічку, а насправді заманив Влада і Вітька в пастку сепаратистів, які їх обстріляли з близької відстані; дівчина-велосипедистка з рожевими вушками в тоненькому платтячку Таня, що, проїжджаючи повз блокпост, нібито щиро й наївно пропонувала українським бійцям привезти їм джерельної води, а сама по телефону російським артилеристам й іншій зв’язівниці Маші, користуючись картою, передала не тільки координати українського блокпосту, а й ту важливу інформацію, що поки укри не окопалися, їх легко “накрити” прицільним вогнем і знищити) – результат шовіністичної політики, вони насправді однозначно на боці російських окупантів, хоч вдають мирних і лояльних у ставленні до українських військовослужбовців мешканців. А діти – власне, продукт відповідного виховання.

Проте місцева знахарка-білоруска, яка за десятиліття проживання на Донбасі не забула рідної мови й користується нею постійно, а ще вчить цієї мови, як і культури поведінки, залишених на її опіку внуків – зовсім маленького Кирилка й дівчинку молодшого підліткового віку Євгенку, заслуговує поваги. Спостережлива бабуся з жахом для себе самої помічає, що внучці подобається, коли озброєні дядьки поглядають на неї і сиплють компліментами “...*Настали... часи, що навіть така малявка, як вона, могла перехопити на собі й схвальний дорослий погляд, якого, наприклад, у мирний час не побачиш і від однокласників, в ось тепер озброєні до зубів дядьки могли й підморгнути*” (Жолдак, 2017, с. 43). Старенька прекрасно розуміє, що російські військовослужбовці лише тому не намагаються хитрощами заманити Євгенку і звалтувати, що йдеться не про дитя хохлів, а тільки сябрів, і що дівчинка ще надто маленька. І Євгешка, і її бабуся стають свідками розмови російської солдатні, підтекст якої для дитини явно загрозливий, хоча в силу її малолітства ще не зрозумілий: “*Да не пялся ти так, Вань, – набурмосився старший на малу Євгешку і повільно озирнувся... – Ти чьо, Толь?.. – одхихикнув колега... – Во, шо с такой вирастят-то?.. – Уже*

виросло, – прищомкнув язиком ініший” (Жолдак, 2017, с. 44). Проте свого дикунського задуму п’яні російські військові не полишають.

Уночі один із них залишається “на стрьоме”, а інший через вікно влезить до кімнати, в якій сплять діти. На щастя, маленький Кирилко, який напередодні на смітнику знайшов електронну указку, якою в мирні часи вчителька дивувала учнів, адже червоним зайчиком, який ця указка випускала, торкалася таблиць і малюнків, потай від бабусі й сестри вночі тішитися своєю знахідкою. У цей же час російський військовослужбовець, уже згаданий Ваня, жорстоко розправляється з бабусею, яка кинулася захищати сонних дітей. А малій переляканій Євгешці він же, наче щонайменше своїй ровесниці, пристрасно шепоче: *“Тіхо, тіхо, а то хуже будєт, – намацав дівчинку, але та й без того уклєкла, – ну, ну, мілая, ну чєво там, – шєпотів радше до себе, анїж до неї”* (Жолдак, 2017, с. 47). Кирилко, інтуїтивно зрозумівши, що треба рятувати сестричку, спрямовує ввімкнуту указку на стіну. Від її червоної цятки переляканому гвалтівникові раптом здається, що це в нього цілиться ворожий снайпер. Покинувши Євгенку і навіть власний бойовий автомат, Ваня панічно вискакує через вікно на подвір’я, звідки також уже тікає й напарник, адже червоний зайчик починає бігати й по його п’яній мармізі.

З цього моменту воєнні події в книзі “УКРИ” набирають вигляду суто пригодницького тексту. На жаль, Богдан Жолдак скеровує розвиток сюжету свого, нібито за змістом патріотичного, кіносценарію в рамки американського бойовика. Наприклад, через кілька сторінок читачі довідуються, що через Кирилкові фокуси з електронною указкою і далеку канонаду бою російські солдати панічно полишають населений пункт, що навряд чи могло статися в реальних умовах.

Ворожий автомат з коліматором, тобто оптичним прицілом, і підствольним гранатометом магнетично притягає до себе хлопчика, і коли бабуся посеред села приклеює оголошення, що готова віддати власникові ним забуту зброю, малий Кирилко стежить за бабусею із засідки й відразу ж здирає оголошення. На жаль, читач або глядач у подібне повірити не зможе: навряд чи побита бабуся взялась би розшукувати власника автомата злочинця, який уночі вдерся в її хату.

Проте цілком заслуговує довіри той факт, що хлопчикові довелося залишитися покинутим на самого себе в розбомбленій рідній хаті, з якої залишився тільки один закуток. Як тільки Кирилкове рідне село Балабанівку після прицільного обстрілу вкотре займають російські війська, життя стає нестерпним для всіх мешканців. Сусіди нехтують малим сиротою. Навіть “гуманітарку” в голодуючої самотньої дитини відбирає дорослий ополченець, кепкуючи, що Ленін казав ділитися. Закономірно, що з цього часу для Кирилка отой невідомий досі йому Ленін стає символом гнітючої несправедливості, кривди, підлості. Проте надалі ситуація ще більше ускладнюється. *“Вон, бля, пацан гребеться”* (Жолдак, 2017, с. 121) у нечистотах і смітті, – жовчно іронізують з Кирилка російські пілоти “Чорних Акул”, не раз ловлячи себе на думці,

чи їм задля сміху не обстріляти дитину з повітря, але відкладають таку “хохму” до пори до часу, тільки на бриючому польоті пролітаючи потужними вертольотами ледь не над головою малого. У відповідь доведений умовами життя до відчаю Кирилко лише погрожує небу кулачком чи навздогін гелікоптерам стріляє камінчиками з рогатки. Проте одного разу малий знаходить на смітнику шматочок чавунних дверцят від пічки. Він спонтанно вирішує помститися “Чорним Акулам” і здійснює свій задум досить вдало: *“Коли небесна машина підлетіла, глушачи все риком, розтягнув свою гумову пращу й пустив чавунець далеко попереду гвинта. І цього разу розрахував точно – метал виявився прудкішим за колишній камінчик...”* (Жолдак, 2017, с. 122). А що хлопчик задалегідь прив’язав чавунний уламок дверцят від пічки до закріпленого ланцюга на корбі криниці, то й ланцюг несподівано злетів догори вслід за шматочком чавуну й обвився навколо гвинта гелікоптера. Закономірно, що машина надсадно заревіла мотором, смикнулася в повітрі, наче заарканений кінь, і втратила рівновагу, а тоді й урізалася в землю.

Кирилко з несподіванки від побаченого тільки перелякано сховався за колодязем, прекрасно усвідомлюючи, що тепер його обов’язково уб’ють інші пілоти “Чорних Акул”, адже найстрашніші погрози від них чув уже багато разів, ще навіть ніякої шкоди нікому не спричинивши: *“Хуїнуть, што ль? – сміялися, трясучи амуніцією. – Да он патрона не стоїт-то. Дажь холостого. – Во гадьониш”* (Жолдак, 2017, с. 120). Проте за законами кіносценарію-бойовика врятуватися дитині таки вдається: Кирилка підбирають українські військові, які заради шансу на медаль (а тому з величезним ризиком для себе самих) прибули у ворожий тил, щоб роздобути *“путінського синочка”* (Жолдак, 2017, с. 134), як вони іронічно відзиваються про пілота “Чорної Акули” зокрема й усіх інших російських окупантів загалом.

Врешті, хоч подібних пригодницьких трюків у кіноповісті Богдана Жолдака “УКРИ” немало (зокрема, такою виявляється сцена винищення ворон над головами “кадировців” лазером для збиття дронів), це не додає кіноповісті драматичної вагомості: трилер, зумисно підгасований автором під американський бойовик, – все ж таки не серйозне кіно, а розважальний жанр кіномистецтва, тоді як про війну на Донбасі слід писати трагічно й – головне – правдиво. Інша річ, що принципово висміювати військовослужбовців-чужинців, які прийшли на нашу землю заради легкого заробітку на чужих життях, можна і варто, але робити це варто без дешевої комедійності, й Б. Жолдаку іноді це вдається належним чином: *“Першими знялися й дременули кадировці, ти можеши собі таке уявити? Кадировці повтікали! Ти можеши мені пояснити, що там у вас робиться?.. Гм, що робиться? Коли на голови сепаратистів падає мільйон мертвих ворон, то, звісно, виникає одна думка: якомога швидше дременути звідти подалі, бо це явно зловісний знак неба”* (Жолдак, 2017, с. 66). Також автор напрочуд правдиво виводить образи дітей, яких війна буквально за кілька тижнів зробила дорослими.

Наприклад, малолітня племінниця Жори розмовляє зі своїм дядьком досить вульгарно: *“Да все тьоті достають ево: тебе, дядь Вась, не Ейнштейн нужен, а жєніцца, ха-ха-ха, – тишлася дитина, що знає балачки старших жєнок”* (Жолдак, 2017, с. 53). Такі діти вже ніколи не повернуться в дитинство, не надолужать у жодному разі своєї щасливої пори.

Тільки найменші малята а умовах війни ще живуть за законами безтурботності. Наприклад, досить зворушливим як для читачів, так і для героїв кіноповісті “УКРИ” є підслухана українськими військовослужбовцями сценка в дитячому садку: *“Вояки заслухалися, відчули, що саме за дитячими голосочками скучили найдужче:*

*А кізонька неслухняна
Не слухала тата й маму...*

Обвішані втому, вояки не вірили власним вухам:

*А тікала в темний ліс,
Де укусить вовк і лис.*

Аж бійці забули й про дискусію, перлися на дитячу гірку і мліли, тобто поринули в давні почуття” (Жолдак, 2017, с. 150–151). Проте несподіваний ворожий обстріл повністю руйнує світлу ідилію. За горизонтом щось вибухнуло, погрозово зашепотіло-зашаруділо небо, а це означало, що важкі міномети 120-го калібру вже розпочали нещадне прасування найближчої території, миттю зруйнували ферму. Коли ж обстріл пішов віялом по зупинці й майдану, раптом і всю будівлю дитячого садочка підкинуло вгору, як пір’їнку. Безстрашно рятуючи малят, український військовослужбовець Влад, геть обсипаний скляним пилом, вхопив на руки дворічного хлопчика у масці із заячими вушками й виніс на подвір’я з руїн. Заплакана бабуся вхопила малюка з його рук, і солдат ще довго бачив, як за парканом віддаляються від зруйнованого дитячого садочка заячі вушка. Щоправда, те, що з вдячності малюк залишив цьому солдатові у руці цукерку, не сприймається читачами належно, фальшивить, а тому нівелює загалом філігранно виписану сцену.

У романі Галини Вдовиченко “Маріупольський процес” діти також виявляються повноцінними, всесторонньо виписаними літературними героями. Хворобливий племінник Романової коханої дівчини Ольги, в якій солдат-галичанин був полоненим-рабом досить довгий час, потрапивши в руки “ополченців”, – п’яти-, від сили – шестирічний Артемко вже після визволення села з окупації самими очима беззвучно ставить перед тепер уже гостем-львів’янином найважливіше не тільки для малого, а й для всіх мирних мешканців звільненої від російських окупантів території питання: хто він, чи варто йому довіряти? Цю ж саму проблему, але в її найганебнішому й найзловіснішому вигляді, подає авторка й у ситуації на ставку, коли хлопці-підлітки проводжають Романа, Артемка й Ольгу неоднозначними поглядами: *“Фашист, – тихо пролунало у стину, коли трійця із собакою піднімалася стежкою вгору”*

(Вдовиченко, 2015, с. 197). Проте юне товариство не однорідне у своїх висновках і ставленні до «укрів».

Коли Артемко потягнув Романа за руку, щоб той не встрягав у хлоп'ячі міжусобиці, виявилось, що позаду них *“заліплені сірим вологим піском, вовтузилися двоє хлопців, міцно вчетившись один в одного. Інші не втручалися, спостерігаючи за бійкою, незрозуміло кого з них підтримуючи своїми вигуками”* (Вдовиченко, 2015, с. 198). Отже, відбувається те, що надзвичайно тонко помітила у дитячій психології сучасна дослідниця Лариса Заграй, адже саме в умовах раннього юнацького або ж старшого *“підліткового віку настає стадія “мораторію”, “лімінальності”, яка завжди передбачає період відтермінування, даний людині для того, щоб проаналізувати різні схеми, моделі й завдяки рефлексивності створити свою, яка буде визначати особистісний досвід підлітка, його ідентичність”* (Заграй, 2014, с. 109). Цілком імовірно, що той підліток, який назвав Романа *“фашистом”*, згодом стане патріотом України, але на це потрібен час і сприятливі умови.

Та якщо у розглянутих нами літературних творах Богдана Жолдака й Галини Вдовиченко образи дітей епізодичні й, проаналізувавши їхні вчинки, ми отримуємо нагоду лише ситуативно, то в романі Сергія Жадана *“Інтернат”* образ дитини – неповнолітнього учня інтернату Сашка – за своєю композиційною значущістю рівний образу головного героя – зрілого чоловіка, шкільного вчителя Павла Івановича.

З вини рідної матері Жені, яку хочеться назвати просто біологічною і яка про власне рішення завбачливо не сказала ні Сашковому дідусеві, ні своєму батькові, ні братові-близнюку Павлу, а, скоріш за все, тільки з її помсти власному цивільному чоловікові Арамові, який покинув її з дитиною і подався в біги, їхній малий потрапив у інтернат. Власне, Сашко цілком передбачено опинився в середовищі таких же нещасних дітей, усіма забутих, назавжди покинутих і підло зраджених найріднішими. Тож не дивно, що три останні (всіх інших у воєнний час таки хтось із рідних забрав до себе додому) абсолютно нічий інтернатські дівчинки й племінник головного персонажа Сашко сприймають і Пашу *“таким самим мудаком, як і всі докола, як і їхні власні батьки й матері, що покинули своїх дітей, немов кроликів у зачинених клітках: живіть, скільки зможете. І як зможете”* (Жадан, 2017, с. 146). Ба більше, ні вчитель української мови Павло, ні його інтернатівський колега фізрук Валера не відчують власної громадянської відповідальності й хоч би якнайменшої причетності до страшних воєнних подій в Україні. Фізрук признається своєму співрозмовникові, що йому особисто боятися нічого, бо він ніколи в політику не ліз, тож Павло подумки підтримує фізрука власною аргументацією своєї нейтральної позиції, що рано чи пізно блокпости з озброєними військовими зникнуть, а правила граматики, яких він учив і надалі на посаді вчителя мови буде вчити школярів, усе одно залишаться. Проте це наївні думки. Згодом виявиться, що фізрука розстріляють російські окупанти, а Павлові за три найстрашніші зимові

канікулярні дні в дорозі з містечка додому, в убоге робітничє селище при залізничній станції, коли в чистому полі доведеться навіть, ризикуючи життям, ховатися від російських танків, volens-nolens доведеться психологічно подорослішати бодай до рівня свого племінника-підлітка Сашка. До речі, зробити це вдасться лише внаслідок переосмислення всього свого життя.

Спочатку Павлові Івановичу доведеться наче протверезіти від почутого від іноземного журналіста Пітера про те, що в Україні зараз криваві Середні віки, нестямитися від інформації таксиста Ігуани, який, на прохання підвезти до інтернату, вимагає небачену суму грошей і заявляє, що цю споруду вже розбомбили, здригнутися від життєвої позиції сестри Жені, яка по телефону репетує на брата, навіщо він поїхав за Сашком і для чого надумався забрати малого з інтернату. Тож Павлові раптово робиться не по собі. Він наче не впізнає своїх сучасників, не розуміє їхніх життєвих принципів, а тому шкільному вчителєві стає дуже страшно жити серед таких байдужих і черствих земляків: *“Алло, – раптом чує він голос сестри... – Да, Жень – говорить Паша. – Я у Саші тут... Хочу його додому забрати – У Саші?.. Як ти туди потрапив? – Я забрати його хочу... – До куди ти його забереши?.. Хай сидить в інтернаті. Там його хоч годувати будуть. – Він у підвалі сидить... Тому що стріляють... – Ну от і хай сидить... – Тут зв’язок обривається”* (Жадан, 2017, с. 143–144). Уже з цього діалогу стає цілком зрозуміло, що коли абсолютно не спрацьовують материнські почуття до рідної дитини, яка перебуває в небезпеці, то що можна говорити про більш віддалені стосунки між людьми.

Також Павла неприємно вражають люди, які заховалися від обстрілу на вокзалі, вчорашні пересічні містяни, які в більшості своїй вже й втратили людську подобу. Серед них – гола повія тільки в одній дорогій шубі на голому тілі Віра, мала дівчинка з возиком, яку домашні послали за продуктами, золотозубі тітки, що мало не зробили з Павла злодія і мало не вчинили над ним самосуд, якась недолуга Аннушка зі старою матір’ю, зовсім хворий дідусь зі своєю малолітньою онучкою, псевдо-провідник Альоша, який, навіть узявши неабиякі гроші за послуги, так і не довів людей хоч би до центру міста, маленькі діти, які дивляться на Павла всерозуміючими й тому цілком дорослими поглядами, нахабна білявка, що за свою порожню загублену під час втечі валізу ладна пожертвувати Павловим життям. І всі гамузом – налякані до безтями: *“Зрозуміло: поспішали, хапали, що трапиться під руку. Передусім документи й коштовності... Вдома ти спробуй познаходь усі ці браслети й купюри. А тут усе при них: добре понишпори в кишенях чи за пазухою – все знайдеш. Усе відбереши”* (Жадан, 2017, с. 75). Проте навіть у такій екстремальній ситуації дехто з присутніх не втрачає людяності й здорового глузду. Наприклад, повія в шубі вичитує Павлові, чому не забрав дитину з інтернату раніше, адже ж бачив, що коїться навколо.

Загалом Павлові доводиться двічі (туди й назад) із ризиком для життя перетнути лінію фронту, але найголовнішим стає те, що він долає бар'єр непорозуміння з племінником. Директорка інтернату Ніна розповідає, що розбомблена бібліотека, діти живуть у підвалі, замість справляти природні потреби в знищеному вибухом туалеті, мочаться в порожні пластмасові пляшки, що харчі ще нібито є, але постійно не вистачає води, бо агресивні місцеві молодики забороняють навіть підходити до колодязя, тому кожного разу така вилазка Ніни чи Валери може закінчитися навіть їхньою смертю.

Від племінника Павло не відчуває жодної нотки радості, з уст Сашка лунає лише докір, що давно його треба було забрати звідси. Зате директорка інтернату в розмові з Павлом ставить усі крапки над "і", несподівано строго вичитує і доводить вчителю, що Павло Іванович узагалі не живе як повноцінна свідомо людина: *"Ось ви, Пал Вінич, зі своїми дітьми про війну говорите? – Я – мовник. – А ви розумієте, що в половини з них батьки воюють? Здогадується хоча б? – Ну, – невпевнено говорить Павло. – А здогадується, що частина з них воює проти вас? Проти нас, – виправляється вона. – Проти мене ніхто не воює, – заперечує Павло сухо, оскільки бесіда починає подобатися йому дедалі менше. – Я ні за кого. – А коли стріляють по вашому племіннику, – ви теж ні за кого? Коли прилітають снаряди в інтернат, де він живе? Це проти кого вони воюють? Проти мене? – Я не знаю, хто стріляє... Справді?.. Ви знаєте, що у головах у батьків ваших учнів? Ви знаєте, де сьогодні їхні батьки? Кого з них устигли прикопати за останній рік?.. – З іншого боку теж стріляють... – Тільки ж ви про це теж не говорите. Ніби вас це не стосується, хоча давно слід було визначитися, з якого ви боку"* (Жадан, 2017, с. 160–161). Від цих справедливих Ніниних слів Павлові несподівано робиться дуже соромно, і він згадує, що малий Сашко, ще коли жив вдома, старався поставити перед дядьком подібні болючі запитання, коли в однокласників хлопця було по-звірячому замордовано окремих батьків уже в перші дні проявів сепаратизму. Отже, мала дитина виявилася більш свідомою від зрілого чоловіка, шкільного педагога з вищою освітою. В інтернаті спостережливий Сашко також бачив, як двоє п'яних сепаратистів вимагали від директорки, щоб вона зняла з флагштоку синьо-жовтий прапор, а ще добра сотня п'яних місцевих жителів спостерігала, що з цього нерівного протистояння вийде, але Ніна не поступилася власними принципами й прапор залишався на видному місці, поки частину інтернату російські найманці не зруйнували прицільним обстрілом.

Позасюжетні елементи в романі "Інтернат" С. Жадана не менш важливі, ніж сюжет. Екскурси в нібито щасливе радянське минуле Павла і Валери стають логічним авторським наголосом, що саме СРСР був отим страшним інтернатом, який виховав безвідповідальних і покірних громадян, які навіть у демократичних умовах продовжують рухатися второваним шляхом. Отже, поетика назви роману багатоплощинна підтекстово.

Коли Павлові й Саші довелося з майже половини дороги до рідного селища повернутися в інтернат, а там вони застали місцевого грабіжника з мішком макаронів на плечах, малий злякався не на жарт і спочатку навіть відмовлявся заходити в інтернатські руїни, але Павло чи не вперше в своєму житті показав племінникові приклад відповідальності: *“Саш, – говорить Павло спокійно, ніби все гаразд, – треба зайти, раптом там хтось залишився... – Місцевих? – Ну, а якщо там Ніна? Або ще хтось із ваших? – наполягає Паша. – А ми підемо й навіть не подивимось... Чорт, вони все винесли... – Хто? – питає малий. – Ну ці, місцеві. Ну, не суки, а? – А що ти від них хотів? – говорить малий. – Вони Ніну ненавидять. Давно спалили б тут усе, якби не боялись”* (Жадан, 2017, с. 176–177). Дорослий і дитина порозумілися. Сашко почав поважати свого дядька.

Останні невеликі за обсягом розділи роману “Інтернат” дуже вдало написані від імені малого Сашка. Він починає по-справжньому любити свого дідуся й дядька, які виявилися хоробрими чоловіками й показали хлопчикові взірці мужності, відповідальності, на ділі довели необхідність родинного захисту дитини. Також малий постійно телефонує директорці інтернату Ніні, але додзвонитися до неї не може. Ця сюжетна лінія взагалі залишається відкритою, і читач отримує нагоду її домислити сам. Проте з усього сказаного в романі видно, що підліток Сашко росте відповідальним, чесним і справедливим. Навіть остання сцена, коли він підбирає напівживе цуценя, щоб із нього виростити могутнього пса-охоронця, також сповнена відповідного під текстового змісту.

Дитина у важких воєнних умовах – істота надзвичайно беззахисна і вразлива. У новітній українській літературі про збройний конфлікт на Сході нашої держави болючому аспекту дитячого світосприймання недаремно приділено не менше уваги, ніж усім іншим насущним воєнним проблемам на Донбасі. Ми спробували фактично тільки на матеріалах чотирьох літературно-художніх текстів розкрити ключові моменти цієї важливої проблеми, але навіть у такому вузькому діапазоні літературознавчої обсервації проблема війни виразно постає в усій своїй злочинній непроглядності й гнітючій несправедливості щодо незміцнілої дитячої особистості, яку воєнні події безжально калічать.

Список використаної літератури

- 1. Билина П.** Війна кличе. Стань переможцем! Нотатки на полях російсько-української війни. Частина перша: повість. Київ: Український пріоритет, 2017. 168 с.
- 2. Струцюк Й.** Коридор смерті: Белетристика і публіцистика. Київ: Український пріоритет, 2019. С. 112–323.
- 3. Жолдак Б.** УКРИ: кіноповість. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 224 с.
- 4. Вдовиченко Г.** Маріупольський процес: роман. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. 284 с.
- 5. Заграй Л.** Психологічні механізми самоідентифікації молоді у соціокультурному контексті. *Самоідентифікація молоді: соціокультурний і транс культурний виміри: монографія* / за ред. акад. НАПН В. І. Кононенка. Київ: Івано-

Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2014. С. 86–122. **6. Жадан С.** Інтернат: роман. Чернівці: Меридіан Черновці, 2017. 336 с.

References

1. Bylyna P. (2017). Viina klyche. Stan peremozhtsem! Notatky na poliakh rosiisko-ukrainskoi viiny [War is calling. Become a winner! Notes on the fields of the Russian-Ukrainian war]. Chastyna persha: povist. Kyiv: Ukrainyskiy priorytet [in Ukrainian]. **2. Strutsiuk Y.** (2019). Korydor smerti: Beletrystyka i publitsystyka [Corridor of Death: Fiction and Journalism] (pp. 112–323). Kyiv: Ukrainyskiy priorytet [in Ukrainian]. **3. Zholdak B.** (2015). UKRY: kinopovist [UKRI: film story]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian]. **4. Vdovychenko H.** (2015). Mariupolskyi protses [Mariupol process]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia [in Ukrainian]. **5. Zahrai L.** (2014). Psykholohichni mekhanizmy samoidentyfikatsii molodi u sotsiokulturnomu konteksti [Psychological mechanisms of youth self-identification in the socio-cultural context]. *Samoidentyfikatsiia molodi: sotsiokulturnyi i trans kulturnyi vymiry: monohrafiia* (pp. 86–122). Kyiv: Ivano-Frankivsk: Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian]. **6. Zhadan S.** (2017). Internat: roman [Boarding school: novel]. Chernivtsi: Merydian Chernovtsi [in Ukrainian].

Волосянко І. В. Проблема знівченого дитинства в контексті збройного протистояння на Донбасі (на матеріалі сучасної української прози)

У статті проаналізовано спектр разючої варіативності поведінки дитини на війні, відведено особливу увагу ранньому змушненню та національній самоідентифікації підлітків на окупованій території. Середовище й умови проживання з особливою інтенсивністю впливають на дітей, які почуваються всіма зрадженими й покинутими, як це бачимо в романі “Інтернат” Сергія Жадана. Характеротворення образів дітей у воєнних умовах віддзеркалює незахищеність та небезпеку постійних аморальних посягань з боку російських окупантів. Іноді наївна дитина через свій вік і не розуміє, що вдавана доброта дорослих є тільки підлюю пасткою. Саме про це розповідається в кіноповісті “УКРИ” (епізод про згвалтування Євгешки російським солдатом).

Окремі образи дітей письменники відтворюють у пригодницько - романтичному дусі. Наприклад, за законами бойовика зображено малолітнього шибеника Кирилка, який за допомогою електронної указки наводить червону цятку спочатку на стіну, а потім на гвалтівника сестрички. Російський окупант панічно втікає, вважаючи, що це результат дії оптичного прицілу снайпера. Те, що Кирилко за допомогою рогатки збиває російський військовий вертоліт, також виписано у дусі трилера. Читачі прекрасно розуміють, що опісля Кирилкові однозначно загрожує смерть. Але коли малого сироту українські солдати передають

молодій парі своїх побратимів, яка щойно побралася, як сина, цей епізод виявляється чи не найзворушливішим у книзі “УКРИ”.

Дитинство й війна, дитина і обстріли, смерть чи каліцтво – речі несумісні з точки зору гуманізму. Проте саме такою є жорстока правда війни. А дівчатка і хлопчики в романах “Маріупольський процес”, “Інтернат”, у повісті “Війна кличе. Стань переможцем!” та в кіноповісті “УКРИ” постають перед читачами все-таки дітьми, знівечених доль яких надзвичайно шкода.

Ключові слова: діти війни, інтернат, окупована територія, лінія фронту, поведінка дорослих, взірці для наслідування, життєвий вибір.

Волосянко І. В. Проблема изуродованного детства в контексте вооруженного противостояния на Донбассе (на материале современной украинской прозы)

В статье проанализированы спектр поразительной вариативности поведения ребенка на войне, отведено особое внимание раннему возмужанию и национальной самоидентификации подростков на оккупированной территории. Среда и условия проживания особенно интенсивно влияют на детей, они чувствуют себя всеми преданными и брошенными, как это видим в романе “Інтернат” Сергея Жадана. Характер образов детей в военных условиях отражает незащищенность и опасность постоянных аморальных посягательств со стороны русских оккупантов. Иногда наивный ребенок в силу своего возраста и не понимает, что мнимая доброта взрослых есть только подлой ловушкой. Именно об этом говорится в киноповести “УКРИ” (эпизод об изнасиловании Евгешки русским солдатом).

Отдельные образы детей писатели воспроизводят в приключенческо-романтическом духе. Например, по законам боевика изображено малолетнего сорванца Кирилка, который с помощью электронной указки приводит красное пятнышко сначала на стену, а затем на насильника сестренки. Российский оккупант панически убегает, считая, что это результат действия оптического прицела снайпера. То, что Кирилка с помощью рогатки сбивает русский военный вертолет, также прописано в духе триллера. Читатели прекрасно понимают, что после Кирюшке однозначно грозит смерть. Но когда малого сироту украинские солдаты передают молодой паре своих братьев, которые только поженились, как сына, этот эпизод оказывается едва ли не больше всего трогательным в книге “УКРИ”.

Детство и война, ребенок и обстрелы, смерть или увечье - вещи несовместимые с точки зрения гуманизма. Однако именно такова жестокая правда войны. А девочки и мальчики в романах “Маріупольський процес”, “Інтернат”, в повести “Война зовет. Стань победителем!” и в киноповести “УКРИ” возникают перед читателями все же детьми, изуродованных судеб которых чрезвычайно жалко.

Ключевые слова: дети войны, интернат, оккупирована территория, линия фронта, поведение взрослых, образцы для подражания, жизненный выбор юных личностей.

Volosianko I. V. The problem of shattered childhood in the context of the armed confrontation on the Donbass (based on contemporary Ukrainian prose)

The article analyzes the range of striking variations in the child's behavior in the war, paying special attention to early maturity and national self-identification of adolescents in the occupied territory. The environment and the living conditions with particular intensity affect the children who feel all betrayed and abandoned, as we see in Serhiy Zhadan's novel "The Orphanage". The characterization of children's images in military conditions reflects the insecurity and danger of perpetual immoral encroachments on the part of Russian occupiers. Sometimes a naïve child because of his or her age does not realize that the adult kindness is just a mean trap. This is exactly what is told in the movie-essay "UKRY" (an episode about the rape of Yevheshka by a Russian soldier).

Writers reproduce individual images of children in an adventurous and romantic spirit. For example, according to the laws of the fighter depicts a little tomboy Kyryl, who through a laser pointer points a red dot first at the wall and then at the sister's rapist. The Russian occupier escapes in panic, thinking that this is the result of the sniper's sight. The fact that Kyrylko shoots down a Russian war helicopter with a slingshot is also written in the spirit of a thriller. Readers are well aware that after, there is a clear risk of death for Kyryl. But the most moving episode in the book "UKRY" is when a Ukrainian orphan was passed on as a son to a young couple, who just got married.

Childhood and war, child and shelling, death or injury are things that are incompatible with humanism. However, this is the cruel truth of war. Bot girls and boys in the novels "Mariupol Trial", "The Orphanage", the story "The War Calls. Be a Winner! " and the movie-essay "UKRY" are presented to the readers as children with disfigured and sad fate, for which we feel extremely sorry.

Key words: children of war, boarding school, occupied territory, front line, adult behavior, role models, life choices of young people.

Стаття надійшла до редакції 30.01.2020 р.

Стаття прийнята до друку 31.01.2020 р.

Рецензент – д. філ. н., проф. Р. Б. Голод